

Osmanlı Hat Levhalarının Söz Edimleri Perspektifinden Değerlendirilmesi

(XII.-XVIII. Yüzyıllar ve Ayet İçerikli Hat Levhaları Bağlamında)

MUSTAFA KARAGÖZ

YRD. DOÇ. DR., ERCİYES ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Giriş

Hat sanatıyla Kur'an arasındaki sıkı ilişki hepimizin malumu olan bir husustur. Nitekim bir düşünürün dile getirdiği, "Besmele, Kelime-i Tevhid, Lafza-ı Celâl, Efendimiz'in has ismi gibi kompozisyonlar hariç tutulursa, hüsn-i hattın 'celi' formu herhalde en ziyade Kelâm-ı Kadîm' yani Kur'an-ı Kerim'den seçilmiş ayetlerden müteşekkil olsa gerektir"¹ şeklindeki görüş, hat levhalarıyla Kur'an arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde dile getirmektedir. Kaldı ki Besmele, Kelime-i Tevhid, Lafza-i Celâl içerikli levhalar da sonuçta Kur'an'da geçen ifadelerdir.

Günümüzde, hüsn-i hat sanatına duyulan ilginin arttığını söylemek mümkündür. Nitekim hüsn-i hat kurs ve sergilerinin eskiye oranla daha fazla açılması, insanlar tarafından ilgi görmesi ve bu sanatla ilgili bilgi ve etkin-

1 Ahmet Turan Alkan, "İbret ve Hikmet'ten Yapışkan Vecizeye Levha Geleneğimiz", *Türk Edebiyatı*, sy. 347 (Eylül 2002), İstanbul 2002, s. 8.

liklere iletişim araçlarında eskiye oranla daha fazla yer verilmesi ve yeni bir hattat kuşağının bu geleneği sürdürmesi, söz konusu ilgi artışının en belirgin göstergelerindendir.² Bununla birlikte günümüzde hüsn-i hattın daha ziyade estetik tarafıyla dikkati çektiği, meseleye daha çok sanatsal açıdan yaklaşıldığı ve hat levhalarının içerdiği mesajların herkes tarafından farkına varılmadığı ya da çok fazla üzerinde durulmadığı görülmektedir.³ İnsanların, hat levhalarının içeriğine olan ilgilerinin artmasını ve bu içerik hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayacak bilişsel, kültürel, ekonomik, çevresel vs. faktörlerin yokluğu ya da yeterince olmayışı gibi gerekçelerle, hüsn-i hat sanatının sadece sanatsal açıdan değerlendirilmesi normal karşılanabilir. Ancak, konuyla ilgili çalışmalar yapan kimi ilim adamlarının, hat sanatının sadece bir sanat olduğu, diğer bir deyişle, hüsn-i hattın, yazıda takdim edilen sözlerin anlamının güzelliğiyle ilişkisi olmadığı, onun kelimelerle (sözlerle) hiçbir ilgisi olmayan bir şey⁴ olduğu görüşünün gerçeği ne derece yansıttığının tartışılması gerekmektedir. Benzer şekilde hat sanatının herhangi bir yorumlama içermediğini öne sürenler de olmuştur. Bu görüşe göre sözgelimi “Allah” lafzı celalini yazan hattat onu yorumlamamış, sadece “Allah” sözcüğünü yazmıştır ve bu sözcük hat sanatına konu olan diğer sözcükler gibi sadece bir lafızdır, dolayısıyla hat sanatı eserleri değerlendirilirken plastik sanatlardaki gibi, eserin kendisinden başka hiçbir şeyin düşünülmemesi gerekir.⁵ Zira, hat sanatında böyle bir arayış söz konusu olmadığı gibi, hattat da harflerin dışında hiçbir gerçeği yaratma peşinde değildir. Hattat insanlara her ne kadar bir sözcükle, hatta bir metinle sesleniyorsa da, insanlar bilip okudukları bu sözcük ya da metinden etkilenmez, ama, onun yazılış biçiminden, yani salt sanatsal yönünden etkilenir.⁶

Hat levhalarının salt sanatsal olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan bu görüşlere karşılık, sanat eserlerinin dil gibi birer iletişim aracı olduğunu ve asırlar boyunca sanat eserleri vasıtasıyla çeşitli kavram, fikir ve duyguların iletildiğini öne sürenler olmuştur.⁷ Bu görüşe göre bir sanat eserini oluşturan bütün biçimleri incelemeyen önce onun anlamını ve içeriğini anlarız. Söz-

2 Hüsrev Subaşı, *Yazıya Giriş*, Dersaadet Yayınevi, İstanbul 1987, s. 3.

3 Alkan, “İbret ve Hikmet’ten Yapışkan Vecizeye Levha Geleneğimiz”, s. 9.

4 Bk. Oliver Leaman, *Islamic Aesthetics: An Introduction*, Edinburg 2004, s. 35 vd.’ından naklen, Turan Koç, *İslam Estetiği*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009, s. 142. Turan Koç, Oliver Leaman’ın bu görüşte olduğunu söylemiş ve bu görüşün aşırı genellemeye dayandığını belirtmiştir.

5 Ferit Edgü, *Türk Hat Sanatı (Karalamalar/Meşkler)*, Ada Yayınları, y.y., ts., s. IX-X.

6 Edgü, *Türk Hat Sanatı*, s. XI, XIII-XIV.

7 Taşkıran, *Yazı ve Mimari*, s. 14-15.

gelimi mimari mekânlarda yer alan ayet içerikli hat levhaları, aynı zamanda o eserlerin ait olduğu toplumun inanç, ritüel ve dünya tasarımlarının ne olduğu konusunda birer kalıcı belge ve tanıktır.⁸ Yukarıdaki örnek üzerinde konuşacak olursak, “Allah” lafzını yazan hattat belki bu lafzı yorumlamış olmamaktadır. Ancak onun seçtiği sözcük ve metinleri son tahlilde bir yorum olarak değerlendirmek mümkündür. Niçin bir başka sözcüğü değil de “Allah” lafzını yazmıştır? İslam hat sanatının en önemli amacının insanları Allah’ı düşünmeye yöneltmek,⁹ onlarda güzel davranışların oluşmasını ve onların maddi ya da ruhi ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak olduğu göz önünde bulundurulduğunda,¹⁰ seçilen ibare ve metinlerin rastgele seçilmediğini, bu bağlamda hat sanatının topluma belli mesajlar iletmek gibi bir işlev yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda şu soruların sorulmasının faydalı olacağını düşünüyoruz:

- Bir hattat yazdığı levhaya herhangi bir Kur’an ayetini konu edinirken ne yapmaktadır? Sadece sanatsal bir eylem mi icra etmektedir?

- Hattatların yazdığı bu levhalar herhangi bir mekâna yerleştirilirken ne amaçlanmaktadır? Sadece insanların gözüne hitap eden bir sanat eseriyle söz konusu mekân süslenmek mi istenmektedir?

- Kur’an ayetlerini içeren hat eserleri incelendiğinde, bu eserlerin yaklaşık da olsa belli konular etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Hattatların belli ayetleri levhalarına seçmesi, o ayetlerin bir yorumu olarak değerlendirilebilir mi? Ya da bu tercih, belli ayetlerin mesajına ilişkin toplumsal bir algı oluşturma amacı gütmekte midir? Yoksa bu tercih salt sanatsal gayelerle rastgele yapılan bir tercih midir?

- Hattatların levhalarına konu edindikleri ayetlerin onların ruhsal vs. durumlarının dışavurumu olarak değerlendirebilir miyiz? Ya da onların bu ayetlerin mesajlarını içselleştirdikleri ya da en azından içselleştirmeye çalıştıklarını söyleyebilir miyiz?

- Hattatların bu tür belli mesajlar içeren ayetleri seçmelerinden hareketle, onların belli bir Kur’an kültürleri olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz?

Bu sorulara cevap aramaya çalıştığımız bu tebliğde hat levhalarının söz edimleri perspektifinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Hat sanatının

8 Taşkiran, *Yazı ve Mimari*, s. 16, 77.

9 Murat Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur’an Mührü*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2005, s. XIII.

10 Koç, *İslam Estetiği*, s. 138.

ve hat levhalarının daha başka birçok açıdan ele alınması mümkündür. Sözelimi, Mushafların yazımı, çeşitli ilmî vs. eserlerin çoğaltılıp yaygınlaştırılması, hat sanatı vasıtasıyla mümkün olmuştur. Ayrıca, yazının bir anlatımı zamansal ve mekânsal ortamda sunmasının yanı sıra,¹¹ çeşitli mekânlardaki hat levhalarının içerdiği ayetlerdeki İlahî mesajın bu levhalar sayesinde somutlaştırılarak insanlara ulaştırılması söz konusu olmaktadır. Hat sanatı bu tür birçok farklı açıdan değerlendirmeye tabi tutulabileceği gibi, sözgelişi göstergebilimsel açıdan da çeşitli değerlendirmelere tabi tutulabilir.¹² Ancak biz bu çalışmamızda hat sanatını daha çok söz edimleri bağlamında incelemeye çalışacağız. Bu arada çalışmamızı XII.-XVIII. yüzyıllarla ve ayet içerikli hat levhalarıyla sınırlandırmamızın belli bir özel gayeye yönelik bir sınırlandırma olmadığını belirtmekte yarar görüyoruz. Aslında ayetler dışında hadis-i şerif, kelim-i kibar ya da şiir içerikli olan ve çeşitli açılardan değerlendirilebilecek birçok hat levhası vardır. Ancak, Kur'an ve Tefsir Akademisi'nin bu yılki konsepti ve branşımız gereği, çalışmamızı sadece ayet içerikli hat levhalarıyla sınırlandırmak durumunda kaldık. Yoksa, bu sınırlandırma özel bir değer ifade eden bir sınırlandırma olarak algılanmamalıdır. Çalışmamızın XII.-XVIII. yüzyıllarla sınırlandırılmış olması da, aynı şekilde, özel bir gayeye matuf değildir. Diğer bir ifadeyle, yaptığımız sınırlandırma, bu yüzyıllar arasında yazılan levhaların, üslup ya da içerik olarak daha önce ya da sonra yazılan levhalardan farklı yönleri olduğu gibi bir ima taşımamaktadır. Esasen, bu konuda net bir fikrimiz olmadığı gibi çalışmamızın da böyle bir amacı yoktur. Bu sınırlama da, Akademinin konseptinin XII.-XVIII. yüzyıllarla sınırlandırılmış olmasının neticesidir. Bununla birlikte, sözgeliimi Mahmud Celaleddin Efendi (ö.1245/1829) ve Sultan II. Mahmud (ö.1255/1839) gibi, çalışmamızda levhalarına yer verdiğimiz bazı hattatlarının XIX. asrın ilk yarısında da hayat sürdüklerini belirtmekte yarar görüyoruz. XVIII. yüzyılda da yaşamış olmaları ve levhalarının konumuz açısından güzel örnek teşkil etmesi nedeniyle, bu hattatların levhalarından müstağni kalamadığımızı belirtmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Dolayısıyla bu konuda vefat tarihinin 1839'dan sonra olmamasını bir sınır olarak kabul ettiğimizi belirtebiliriz.

Hat sanatı birçok farklı açıdan değerlendirmeye konu olabileceği gibi, benzer şekilde, söz edimleri de Kur'an'ın anlaşılması açısından farklı yönlerden değer-

11 Judith Lazar, *İletişim Bilimi*, (trc. Cengiz Arık), Vadi Yayınları, Ankara 2001, s. 82.

12 Örneğin, Hüseyin İlter Taşkıran *Yazı ve Mimari* adlı eserinin ilgili kısımlarında, hat sanatını göstergebilimsel açıdan ele alan değerlendirmelere yer vermiştir. Bk. Hüseyin İlter Taşkıran, *Yazı ve Mimari*, YKY, İstanbul 1997, s. 84-93.

lendirilmeye¹³ elverişli bir kuramdır. Fakat, gerek Kur'an ve Tefsir Akademisi'nin bu yılki konsepti, gerekse tebliğin kendi özel amaçları açısından meselenin sadece hat sanatı ve hat levhalarıyla sınırlandırılması uygun görülmüştür.

Hat levhalarının söz edimleri kuramı penceresinden değerlendirilme imkânına ve sınırlarına geçmeden önce, söz edimleri hakkında teorik ve tanıttıcı bilgi vermek uygun olacaktır.

A. Söz Edimleri Kuramı

Bilindiği üzere, sözle anlam ya da dil ile dünya arasındaki ilişki, yani, anlam sorunu, öteden beri felsefenin en önemli sorunlarından birisi olagelmıştır. Birçok ilim adamı ve düşünür, konuyla ilgili olarak bilgi birikimi, meseleyi ele alış biçimi ya da yaklaşım tarzına göre farklı anlam kuramları öne sürmüştür.¹⁴ Farklı tasnifler yapılması mümkün olmakla birlikte, anlam sorunuyla ilişkili olarak ortaya atılan bu kuramları, ulaştıkları nihai sonuç bakımından dört ana başlık altında toplamak mümkündür.¹⁵ Bunlardan ilkinine göre, dilsel ifadelerin anlamı zihinde canlandırdıkları idedir. John Locke'un savunduğu bu kuram “zihinci (ideational) teori” olarak bilinmektedir. Diğer bir kuram ise dilin dünyayı betimlediğini ve dilsel ifadelerin anlamının atıfta bulunduğu nesne ya da olguda aranması gerektiğini savunan “göndergeci (referantial)” ya da “nesnel teori”dir. Bu kuramı, başta, cümlelerin anlamlı olmasını “doğrulanabilir” olmasına bağlayan Viyana Çevresi'ne mensup düşünürler olmak üzere Frege, Russel, Wittgenstein¹⁶ ve Davidson savunmaktadır. Bloomfield'in öncülük ettiği “davranışçı (behavi-

13 Bu tür bir değerlendirmeye örnek olarak şu çalışmalar zikredilebilir: Turan Koç, “Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu (17-18 Mayıs 2001 Van)*, Bakanlar Matbaası, Erzurum ts., s. 24-26; Tahsin Görgün, “İnşa-Haber Ayırımı ve Kur'an'ın Anlaşılması -Sözeylem Teorisinin Tarihi Üzerine-”, *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, s. 443-460; İbrahim Görener, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, Laçin Yayınları, Kayseri 2004, s. 119-121.

14 Koç, “Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, s. 19.

15 Anlam teorileriyle ilgili tasnifler hakkında geniş bilgi için bk. William P. Alston, *Philosophy of Language*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1964, s. 11-12; Arda Denkel, *Anlamın Kökenleri, Metis Yayınları*, İstanbul 1984, s. 16 vd.; Atakan Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 3-9; Koç, “Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, s. 19-24; Veysel Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 94-95.

16 Bilindiği üzere, Wittgenstein *Tractatus* adlı eserinde mantıqçı pozitivist bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak düşünür *Philosophical Investigation* adlı eseriyle birlikte bu görüşünden vazgeçerek gündelik dil anlayışını benimsemiştir. Bu yüzden *Tractatus* adlı eserindeki görüşleri düşünürün birinci dönemi, diğer eserindeki görüşleri ikinci dönemi olarak kabul edilmektedir. Krş. Görgün, “İnşa-Haber Ayırımı”, s. 446.

oral) kuram”a göre anlam, muhatabın dilsel ifadelere gösterdiği tepkide ve bu ifadeler karşısında gösterilen davranışlarda aranmalıdır. Austin ve Searle’ün başı çektiği “kullanımbilimsel (pragmatik) teori”ye göre ise, bir ifadenin anlamını o ifadenin gerçekleştiği koşullarda ve kullanımda aramak gerekir.¹⁷

Kullanımı öne çıkaran son yaklaşıma mensup olan Austin’in ortaya attığı, daha sonra da Searle tarafından geliştirilen ve “söz edimleri kuramı” (*speech acts*) olarak bilinen teori, anlamın dilsel ifadelerin atıfta bulunduğu nesne ve olguda aranması gerektiğini, dilin ana işlevinin düşünce ve olguları tasvir etmek, anlamlılığın ölçütünün de “doğrulanabilirlik” olduğunu savunan görüşe alternatif olarak çıkmıştır.¹⁸ Dolayısıyla söz edimleri kuramının tepki olarak ortaya çıktığı “referential teori” üzerinde biraz daha ayrıntılı durmak, söz edimleri kuramının konumunun belirginleşmesi açısından önem arz etmektedir. Temsilcileri, “mantıkçı pozitivist”, “neo-pozitivist” ya da “mantıkçı empirist” gibi adlarla adlandırılan bu yaklaşıma göre, dilin temel işlevi objektif dış dünyaya ait olan nesnelere tasvir etmek olup, cümlelerin anlamı atıfta buldukları olgu durumlarıdır.¹⁹ Bu yaklaşımın belirgin bir diğer niteliği de felsefenin metafizikle ilişkisinin kesilmesini savunması ve bunun için mantıksal çözümleme ve dil analizi vasıtasıyla felsefeye bilimleri denetleyip düzenleme rolü biçmesidir. Bunun doğal bir sonucu olarak felsefenin işlevi, bilimlerin, doğrulanamadıkları için “sahte önermeler (pseudo-proposition)” olarak adlandırılan yanlış kullanımlardan ayıklanmasıdır. Bu ayıklama, cümlelerin analitik ya da deneysel olarak doğru mu yanlış olduklarını denetleyen “doğrulama (verification)” ilkesiyle yapılır. Dolayısıyla bu ölçüte uygun olarak, doğru ya da yanlış olup olmadıklarını gözlemlerle belirleme imkânı olan cümleler anlamlı, bu imkândan yoksun olan cümleler ise anlamsızdır.²⁰

Dilin dünyayı tasvir etme ve bildirimde bulunmanın dışında başka işlevleri de bulunduğunu savunarak²¹ bu yaklaşıma karşı çıkan Austin, gündelik

17 Bu dört anlam teorisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alston, *Philosophy of Language*, s. 11 vd.; Alunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 3-26; Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s. 17-110; Koç, “Kur’an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, s. 19-24.

18 Alunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 16-17, 24-25, 29, 58; John R. Searle, *Söz Edimleri*, (trc. R. Levent Aysever), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, Mütercim Sunuşu, s. 12-14. [Searl’ün bu kitabını Türkçeye çeviren R. Levent Aysever, eserin baş tarafına 62 sayfalık bir “Sunuş” eklemiştir. Sözkonusu “Sunuş”tan yapılan alıntılar bundan sonra, (Aysever, “Sunuş”) şeklinde gösterilecektir.]

19 Alunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 14-16; Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, s. 94-95.

20 Alunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 18-24.

21 Aysever, “Sunuş”, s. 13.

dilde doğrulanabilir olmadığı halde anlamlı olan birçok ifade bulunduğu dikkat çekerek “doğrulanabilirlik” ilkesinin anlamlı cümlelerin alanını oldukça daralttığını öne sürmüştür.²² Zira, ilk bakışta bir olgu bildiriymiş gibi gözüktüğü halde, aslında olgu bildiren cümlelerden farklı olarak doğru ya da yanlış ihtimali olmayan cümleler vardır. Örneğin bir insanın “falan yerdeki arsamı sana miras bırakıyorum”, ya da nikâh memurunun “sizi karı-koca ilan ediyorum” sözü gibi ifadeler doğru ya da yanlış muhtemel olmamalarının yanı sıra, bunları dile getiren kişi, o mecliste bulunan kişilere sadece bir bildirimde bulunmamakta, aynı zamanda, bir iş (edim) yapmaktadır. Birinci sözü dile getiren kişi bir eşyasını bir kişiye miras bırakmakta, diğeri ise iki kişiyi eş ilan etmiş olmaktadır.²³ Bu tür cümleler doğru ya da yanlış olamazlar, ancak “başarılı” ya da “başarısız” olabilirler.²⁴ Austin bu tür cümlelerin anlamlı olduğunu ortaya koymak amacıyla söz edimleri kuramını öne sürmüştür. Dolayısıyla, Austin’in söz edimleri kuramının, anlamı “doğrulanabilir” olmaya indirgeyen “Mantıkçı Pozitivist”lerin anlam teorisinin yol açtığı sorunları aşma çabası²⁵ ve bu teoriye bir tepki olarak, yani dolaylı olarak gelişen bir kuram olduğunu söylemek mümkündür.²⁶ İlk bakışta dil felsefesiyle alakalı gibi görünen söz edimleri kuramının yansımaları, sadece bu alanla sınırlı kalmamış, etik, hukuk felsefesi, dilbilim, yorumbilim gibi farklı alanlara da sirayet etmiştir. Nitekim, kuramın mimarı olarak kabul edilen Austin’in Oxford Üniversitesi’nde ahlâk profesörlüğü yapmış olması, bu kuramı ortaya atmasının, mantıkçı pozitivistlerin devre dışı bırakmak istediği türden cümlelerin anlamlı olduğunu ve bu cümlelerin etigin alanına girdiğini gösterme çabası olarak değerlendirilmesi mümkündür.²⁷

22 Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 9, 23-26. Austin ve takipçileri gibi, anlamın “doğrulanabilirlik” ilkesine indirgenmesine karşı çıkanların yanı sıra, “doğrulama”nın anlamın kılavuzu olduğunu kabul etmekle birlikte, bunun, değer bildiren ve metafiziksel ifadelerin anlamsız ve saçma olduğu sonucunu doğurmayacağını öne sürenler de olmuştur. Örneğin, John Wilson, metafizik ifadelerin anlamları konusunda uzlaşmanın ve hiçbir anlam ve doğrulamaya sahip değilmiş gibi gözüken ifadelerin ileride anlamlılık yönlerinin belirlenebilmesinin mümkün olabileceğini söyleyerek, “doğrulanabilirlik” ilkesine esneklik kazandırmaya çalışmıştır. Bk. John Wilson, *Dil, Anlam ve Doğruluk*, (trc. İbrahim Emiroğlu-Abdullah Tüzer), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 61-65, 75-83.

23 Aysever, “Sunuş”, s. 12-14; Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 37-38.

24 Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s. 85.

25 Görgün, “İnşa-Haber Ayırımı”, s. 446.

26 Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 25.

27 Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 61-63; Görgün, “İnşa-Haber Ayırımı”, s. 447-448.

Sonuç olarak söz edimleri kuramına göre, cümleler salt yapısal ya da önermesel birimler olarak değil, birer eylem olarak da değerlendirilmelidir.²⁸ Diğer bir deyişle, bir ifadede bulunan kişi sadece dile getirdiği sözcenin önerme içeriğini iletmekte, bunun yanı sıra bir edimde bulunmaktadır.²⁹ Her cümle aynı zamanda söz vasıtasıyla yerine getirilen bir eylemdir,³⁰ zira bir söz söylemek bir şey yapmaktır. Austin'e göre, bir insan bir cümle dile getirdiğinde o kişinin aynı zamanda üç eylemde bulunduğunu söylemek mümkündür.³¹ Diğer bir ifadeyle, bir ifadede bulunan kişi üç tür eylemde bulunmuş olur.³²

Düzsöz Edimi (locutionary act): Düzsöz edimini, bir ifadenin sözlü ya da yazılı ortamda fiziksel olarak üretilmesi eylemi,³³ yani *bizatihi söyleme eyleminin* kendisi olarak tanımlamak mümkündür. Buna göre, bir söz söyleyen kişi, her durumda, bir düzsöz edimi gerçekleştirmiş olur. Sözelimi, "Yağmur yağıyor" ifadesini kullanan kişi, her şeyden önce, yağmurun yağdığını bildirmiş olmaktadır. Öyleyse düzsöz edimi bir göndermede bulunma ve bir anlamlandırmadır.³⁴

Edimsöz Edimi (illocutionary act): Edimsöz edimi, bir sözcenin üretilmesi sonucu uyarı, tehdit, söz verme gibi ortaya çıkan eylem,³⁵ olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, bir ifadede bulunan kişinin, aynı zamanda bir şey gerçekleştirmesidir, yani *söylerken ne yaptığıdır*. Buna göre edimsöz edimi, bir şey söylerken gerçekleştirilen eylemdir. Örneğin, "Bunu yapacağıma söz veriyorum" cümlesini dile getiren kişi, sadece bir söz söylemiş olmakla kalmayıp, bunu söylerken aynı zamanda *söz verme* eyleminde; aynı şekilde "Boğa saldıracak" diyen kişi *uyarma* ediminde; "Yarın yağmur yağacağına dair seninle bahse

28 Ahmet Kocaman, "Dilbilim Söylemi", *Söylem Üzerine*, (ed. A. Kocaman), METU Press, Ankara 2003, s. 3.

29 Gürkan Doğan, "Söylemin Yorumlanması", *Söylem Üzerine*, s. 87.

30 Deniz Zeyrek, "Söylem ve Toplum", *Söylem Üzerine*, s. 32.

31 Austin'in kuramını geliştiren Searle'ün söz edimleriyle ilgili yaptığı tasnif, Austin'inin tasnifinden biraz daha farklıdır. Biz burada Austin'in yaptığı tasnifi esas alacağız. Ancak tasnifin dışında, Searle'ün görüşlerinden de istifade edeceğiz. Searle'ün tasnifi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aysever, "Sunuş", s. 26-59.

32 Alston, *Philosophy of Language*, s. 34; Paul Ricoeur, "Anamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (trc. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 29; Aysever, "Sunuş", s. 18; Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 45.

33 Doğan, "Söylemin Yorumlanması", s. 88.

34 Düzsöz edimi hakkında daha fazla bilgi ve örnek için bk. Ricoeur, "Anamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek", s. 29; Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s. 87-88; Aysever, "Sunuş", s. 18-20; Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 46-48, 94; Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, s. 97-98.

35 Doğan, "Söylemin Yorumlanması", s. 88.

giririm” diyen kişi de *bahse girme* ediminde bulunmaktadır. Öyleyse edimsöz ediminde anlamın yanı sıra, *eylem* ve *güç* de devreye girmektedir. Zira, *emretme*, *yalvarma*, *randevu verme*, *rica etme* gibi edimsözleri kullanan kişi, sadece bir söz söylemiş olmaz. Bu sözlerin taşıdığı eylemi yapma gücünü de ortaya koymuş olur.³⁶ Burada maksat, bir insanın kitap okurken, sigara içmesi ve kafasını kaşınması gibi aynı anda rastgele yaptığı ayrı ayrı eylemleri yapmak değildir, aksine, bir sözü söylerken o sözü söylemesiyle başka bir işi yapıyor olmasıdır.³⁷ Yani kişi o işlerin her birini ayrı ayrı yapmamakta, birini yaparken (söylerken), diğeri (eylem) de gerçekleşmiş olmaktadır.

Etkisöz Edimi (perlocutionary act): Etkisöz edimini ise, düzsöz ve edimsöz sonucu muhatapta oluşan etki olarak³⁸ tanımlamak mümkündür. Diğer bir ifadeyle, etkisöz edimi, “*söylemenin sonucu olarak yapılan edim*”,³⁹ yani, o sözü söylemesi sonucu dolaylı olarak ortaya çıkan etki ya da sonuçlardır. Buna göre etkisöz edimi, “edimsöz edimlerini dinleyen kişilerin eylemleri, düşünceleri, inançları vb. üzerindeki sonuçları ya da etkilerini gösteren bir kavramdır.” Bir düşünceyi dile getiren kişi, muhataplarını *ikna etmeye*, onları *uyarmaya*, *korkutmaya*, *telaşlandırmaya* ya da *müjdelemeye* vs. çalışabilir. İtalik olarak yazılmış olan bu ifadeler etkisöz edimlerini göstermektedir.⁴⁰ Yukarıdaki örnek üzerinde konuşacak olursak, “boğa saldıracak” diyen kişinin bu sözünün muhataplarda siper almak ya da kaçmak gibi bir etki oluşturması bu kategoriye dâhildir. Benzer şekilde “Yağmur yağıyor” cümlesinin, bu cümleye muhatap olan kişinin, dışarı çıkmaktan vazgeçmesine ya da şemsiyesini alarak, yağmurluğunu giyerek dışarı çıkmasına yol açması etkisöz edimine örnektir.⁴¹

Edimsel cümlelerde doğruluk ya da yanlışlıktan ziyade isabetlilik ya da isabetsizlik söz konusudur.⁴² Sözgelimi “Sizi karı-koca ilan ediyorum” cümlesinin doğru ya da yanlışlığından ziyade, isabetli/başarılı olup olmamasından,

36 Edimsöz edimi hakkında ayrıntılı bilgi ve örnek için bk. Ricoeur, “Anlamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek”, s. 29; Searle, *Söz Edimleri*, s. 91-94; Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s. 88-89; Aysever, “Sunuş”, s. 20-23; Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 48-51, 95; Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, s. 98-99.

37 Searle, *Söz Edimleri*, s. 93.

38 Doğan, “Söylemin Yorumlanması”, s. 88.

39 Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s. 89.

40 Searle, *Söz Edimleri*, s. 94-95.

41 Etkisöz edimi hakkında ayrıntılı bilgi ve örnek için bkz Ricoeur, “Anlamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek”, s. 29; Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s. 89-90; Aysever, “Sunuş”, s. 23-26; Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 51-53, 95; Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, s. 99-100.

42 Konuyla ilgili bk. Altunörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 37-38; Aysever, “Sunuş”, s. 14.

diğer bir deyişle bu tür cümlelerin *yerinde* olup olmamasından söz edebiliriz. Bu sözü söyleyen kişinin, nikâh kıyma yetkisi yoksa bu söz isabetli, yani yerinde bir söz değildir. Buradan hareketle Austin *yerindelik koşulları* geliştirmiştir.⁴³ Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında hat levhalarının söz edimleri kuramı açısından değerlendirilmesinin problemleri üzerinde durulurken *yerindelik koşulları* konusuna tekrar dönüş yapılacaktır.

Edimsöz edimiyle etkisöz edimi bazı noktalarda benzeşiyor gözükse de ayrıldıkları önemli noktalar vardır. İlk olarak edimsöz edimi, düzsöz ediminin kesin bir sonucudur, etkisöz edimi ise değildir. Diğer bir deyişle bir düzsöz ediminde bulunulduğunda doğal olarak aynı zamanda bir iş de yapılmış olur. Bunu şöyle formüle etmek mümkündür: “Her düzsöz edimi aynı zamanda bir edimsöz edimdir”. Ama her düzsöz edimi illa bir sonuç doğurmayacağı için, düzsözün mutlaka etkisöz bir sonuç doğuracağını söyleyemeyiz. Etkisözle edimsöz arasındaki bu fark, edimsözlerin uyuşimsal olmasını gerektirirken, etkisözlerin ise uyuşimsal olmak zorunda olmadığı gibi tali bir farklılık daha doğmaktadır. Yukarıdaki örnekler üzerinde konuşacak olursak “Dikkat! Boğa saldıracak” cümlesi, Türkçenin dizimbilgisi, anlambilgisi ve kullanımbilgisine göre normalde her zaman bir uyarı ifadesi olup, bu durum uyuşimsaldır. Öyleyse bu düzsöz ediminde bulunan kişi, bu sözü söylerken bir yandan da uyarma (edimsöz) ediminde bulunmaktadır. Ama bu düzsözün mutlaka bir etki doğuracağını söyleyemeyiz. Muhataplar bu uyarıyı dikkate alabileceği gibi almayabilir de. Ayrıca etkisözün uyuşimsal olmaması, sadece, muhatapların bu uyarıyı dikkate alma ya da almamasında tezahür etmez. Bunun yanı sıra, muhataplar bu uyarıyı dikkate alsa bile, farklı tepkiler verebilir. Sözgelimi bazıları savunma ağırlıklı bazıları ise saldırı ağırlıklı bir tepki verebilir. Benzer şekilde uyarı maksatlı söylenmiş “Yağmur yağıyor” sözünün muhatapları da bu uyarıya farklı tepkiler verebilir. Hiç umursamayan olduğu gibi, dışarı çıkmaktan vazgeçen, ya da şemsiyesi veya yağmurluğunu yanına alarak çıkanlar da olabilir. Ama biz hiçbir durumda “Yağmur yağıyor” sözü bu etkilerden birini zorunlu olarak oluşturur, diyemeyiz. Edimsöz ile etkisöz arasındaki bu farklılık, sadece dilsel durumlar için geçerli değildir, dildışı araçlarla yapılan uyarılar için de aynı şeyler söylenebilir. Edimsöz edimleri dildışı araçlarla yerine getirilmek istendiğinde bu araçların uyuşimsal olması gerekir. Ancak dil dışı araçların her zaman bir etki ya da aynı etkiyi doğuracağını söyleyemeyiz.⁴⁴

43 Yerindelik koşulları hakkında bilgi için bk. Altınörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 39-41.

44 Aysever, “Sunuş”, s. 24-26; Altınörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 51-53.

Hat levhalarının söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilmesinin problemleri üzerinde durulurken belli söz edimlerinin uyuşmsal olması ve bir kuralı gerektirmesi meselesine de tekrar dönülecektir.

B. Hat Levhalarına Söz Edimleri Kuramı Perspektifinden Bakmanın İmkân ve Sınırları

Konumuz ayet içerikli hat levhaları olduğuna göre, hat levhalarının söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilmesi ilk bakışta sorunlu gibi gözükmektedir. Zira, bu levhalardaki ayetler bizzat hattatların kendi sözü olmayıp, Allah'ın kelimasıdır. Sorun hat levhalarının sözlü iletişim değil de yazılı iletişim aracı olmasıyla da ilgili değil, levhalarda geçen ayetlerin hattatların sözü olup olmamasıyla ilgilidir. Çünkü her ne kadar sözedimleri kuramı, sözlü iletişimde olduğu gibi yazılı iletişimde de geçerli olsa⁴⁵ ve hat levhaları da birer yazılı iletişim olarak kabul edilse bile, levhada yazan ayetlerin hattata ait olmaması durumu devam etmektedir.

Sözlü ya da yazılı iletişime konu olan cümlelerle ilgili olan söz edimleri kuramının kapsamının genişletilebileceği bir varsayım olarak kabul edildiği takdirde, insanların eylemlerinin de söz edimleri kuramı penceresinden değerlendirilmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, nasıl ki yukarıdaki türden cümleleri söyleyen kişi söylediği sözle, ya da bu ifadeleri yazılı olarak ifade eden birisi yazdığı yazıyla bir bildirimde bulunmanın, belli bir mesajı iletmenin ötesinde başka bir şey daha yapmış oluyorsa, bir eylemde bulunan kişinin eyleminin, eylem olarak taşıdığı manaların dışında başka manalar taşıdığından söz etmek mümkündür.⁴⁶ Dolayısıyla, ağızdan çıkan ya da kâğıda dökülen cümleler için söz edimleri kuramı bağlamında söylenenlerin eylemler için de geçerli olabileceği göz önünde bulundurulduğunda hat levha-

45 Sözkonusu kuram her ne kadar “speech acts” (söz edimleri) olarak adlandırılmış ve meşhur olmuşsa da, yazılı iletişimde de geçerlidir. Nitekim söz edimleri kuramını geliştiren Searle “belli koşullar altında bir tümce örneğinin ağızdan çıkması ya da kâğıda dökülmesi, bir söz edimidir” diyerek bu hususa dikkat çekmiştir. Bk. Searle, *Söz Edimleri*, s. 84. Searle'ün kitabını çeviren Aysever de bu hususa dikkat çekmiştir. Bk. Aysever, “Sunuş”, s. 14, 1 no'lu dipnot. Aysever ayrıca ulaşılmak istenen hedefe ya da oluşturulmak istenen davranışa dil dışı araçlarla da ulaşılabileceğini çeşitli örneklerle belirtmiştir. Bk. Aysever, “Sunuş”, s. 26.

46 Nitekim, Searle'ün, “konuşmak kurala dayalı bir davranış olduğu için herhangi bir dil kuramının aynı zamanda bir eylem kuramının parçası” olduğunu belirtmiş olması, söz edimleri kuramının eylemler sözkonusu olduğunda da iş görebileceğini göstermektedir. Searle'ün ifadeleri için bk. Searle, *Söz Edimleri*, s. 84. Ayrıca Austin de tek bir söz bile söylemeden iletişim değeri olan birçok edimin gerçekleştirilebileceği görüşündedir. bk. Altınörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 52-53, 59.

larının söz konusu kuramın perspektifinden değerlendirilebileceği sonucuna ulaşmak mümkündür. Zira hat levhalarına yazılan ayetler hattatların sözü olmasa bile, herhangi bir ayeti seçerek yazacağı levhaya konu edinen ve yazma eylemini gerçekleştiren, hattattır. Diğer bir deyişle hattat burada sözün, yani levhadaki ayetin kaynağı olmasa da, eylemiyle o ayeti iletişim ortamına taşıyan kişidir. Sonuç olarak hattatların levhalarına konu olan ayetleri seçmesi, yazması ve bunların topluma mal edilmesi hakkında da, söz edimleri için geçerli hususların benzeri şeyler söylenebilir.

Söz edimleri kuramından bir eylem tipolojisi oluşturmanın mümkün olduğunu Ricoeur da söylemekte ve bu sonuca söz ile eylemin sahip olduğu ortak noktalardan hareketle ulaşmaktadır. Ricoeur ilk olarak, söz ile eylemin kayıt altına alınmaları açısından benzerlikler taşıdığını söylemektedir. Buna göre, bir sözü/konuşmayı yazı ile kayıt altına alırken yapılan şey, konuşma olayını değil, konuşmanın anlamını kaydetmektir, diğer bir ifadeyle yazı konuşma olayını değil, söyleneni tespit etmektir. Konuşmanın yazı ile tespit edilmesini mümkün kılan şey ise, konuşma eyleminin kendisini tümce ile dışsallaştırmasıdır. Konuşma eylemi nasıl ki tümce ile dışsallaştırılabiliyorsa, benzer şekilde diğer eylemler de gramatik yollarla dışsallaştırılabilir.⁴⁷ Ricoeur, konuşma eylemi ile diğer eylemlerin dışsallaştırılması (objektivasyon) arasındaki bu benzerlikten hareketle ulaştığı sonucu şöyle dile getirmektedir: “Austin’in anlattığı değişik eylem grupları, yalnızca konuşma eylemleri için değil, bunların karşılığı olan eylemler için de bir paradigma olarak kullanılabilir. O halde bu modelden hareket eden bir eylem tipolojisi de olanaklıdır.”⁴⁸ Sonuç olarak bir konuşma eylemi, ifadenin salt bildiri içeriğine göre değil de, onun edimsel gücüne göre değerlendirilebileceği gibi, diğer eylemler de yalnızca eylemin kendisiyle birlikte değil, o eylemi yaparken yapılan diğer edimlere göre de değerlendirilebilir.⁴⁹

Yukarıda, hat levhalarında geçen ayetlerin hattatın sözü olmayıp ayeti yazma işinin onun eylemi olmasından hareketle, hat levhalarının doğrudan söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilmesinin bazı açılardan sorunlu olabileceği göz önünde bulundurularak hat levhalarının söz edimleri kuramı

47 Ricoeur, “Anlamalı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek”, s. 29. Ricoeur’un görüşleriyle ilgili olarak ayrıca bk. Erol Göka-Abdullah Topçuoğlu-Yasin Aktay, *Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 74-78.

48 Ricoeur, “Anlamalı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek”, s. 32.

49 Ricoeur, “Anlamalı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek”, s. 32; Göka, Topçuoğlu, Aktay, *Önce Söz Vardı*, s. 78-79.

paralelinde oluşturulan bir eylem kuramından hareketle değerlendirilmesinin daha doğru olacağını söylemiştik. Hattatın eylemini bir söz mesabesinde görerek *söz-eylem* kuramından eylem-eylem kuramına geçiş yapmayı mümkün kılan bir diğer husus, sonuçta hattatın bu ayetleri yazarak insanların algısına sunmasıdır. Diğer bir deyişle, ayetlerin seçilerek yazılması ve insanların algısına sunulması, söz edimleri gibi bir tür iletişim etkinliğidir. Sonuç olarak hat levhalarına belli ayetleri yazmak bir eylemdir; ama herhangi bir eylem değildir. Zira hattatın bunları yazması, söz söylemek türünden iletişimsel bir eylem kabul edilebileceği gibi, bu yazı sonucu oluşan levhalar da birer iletişim aracıdır. Hatta gazete, dergi, radyo, teyp, televizyon ve internet gibi iletişim araçlarının bulunmadığı bir dönemde hat sanatının iletişim açısından ne kadar önemli bir boşluğu doldurduğu son derece açıktır.⁵⁰ Bu noktada bir söze muhatap olan kişinin muhatap olduğu sözü anlamlandırırken kendisine ilk olarak sorduğu “konuşucunun sözcelemi aracılığıyla gerçekleştirdiği edimin türü nedir?”⁵¹ sorusunun hat levhalarına “bir hattat bir ayeti levhasına konu edinirken gerçekleştirdiği edim nedir?” şeklinde uyarlanabileceğini düşünürüz.

Dolayısıyla herhangi bir ayetin hat levhasına konu edilmesi, söz edimleri kuramındaki *düz-söz* edimine kıyaslanacak olursa, hattatın gerçekleştirdiği bir *düz-eylemdir*, yani hattat bu aşamada düz söz ediminde bulunan kişinin sadece bir sözcelemde bulunması gibi, bir ayeti sadece yazmış olmaktadır. Ancak iletişim ortamlarında bir şey söyleyen ya da yazan kişi nasıl ki, bir şey söylerken aynı zamanda bir şey yapmış oluyorsa,⁵² hattat da bir ayeti yazarken, başka bir şey daha yapmış olmaktadır. Öyleyse hattatların levhalarına konu edindikleri ayetleri belli durumları dikkate alarak, belli amaçlarla seçmelerinin, *edimsöz* edimine tekabül eden bir aşama (*eylem-eylem* aşaması) olduğunu söyleyebiliriz. Yani bir levhayı yazan hattat sadece yazma ediminde bulunmamakta, o levhaya yazdığı ayetle aynı zamanda kendi manevi, ruhsal vs. durumuyla ilgili bir kabulü dışa yansıtmakta, ya da topluma belli mesajı vermeyi amaçlamaktadır.⁵³ Bu bağlamda, belli mekânlara o mekânlarla ilişkilendirilebilecek ayetlerin yazılması, hattatın yaptığı işin sadece bir yazma ve

50 Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, s. XIII.

51 Söz edimleri kuramının geliştiricisi olan Searle'e göre, bir söze muhatap olan kişinin muhatap olduğu sözü anlamlandırırken kendisine ilk olarak “konuşucunun sözcelemi aracılığıyla gerçekleştirdiği edimin türü nedir?” sorusunu sormaktadır. Bk. Altınörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 26.

52 Aysever, “Sunuş”, s. 20.

53 Benzer hususları edimsöz edimiyle ilgili olarak Searle de dile getirmektedir. Bk. Searle, *Söz Edimleri*, s. 142.

sanat eylemi olmadığının en büyük göstergesidir. Yine bir hattatın bir ayeti levhaya konu edinmesi ve yazması, onun yazdığı ayetin içeriğini, ana hatlarıyla da olsa, bildiğini, büyük olasılıkla onun içeriğine inandığını, hatta içeriğine göre belli bir edimde bulunduğunu gösterir. Sözgelimi dua içeren bir ayeti yazıyorsa, ayette geçen duayı kendisinin de yaptığını söyleyebiliriz. Hattatın yazdığı ve topluma mal olan levhadaki ayetin mesajını algılayan insanlar üzerinde oluşan etki ise, *etkisöz* edimine karşılık gelebilecek *etki-eylem* edimidir. Çünkü hattatın yazdığı levha toplumun algısına sunularak bununla belli bir etki ve sonuç oluşturulmak istenmesi söz konusudur. Bu etki bilinç düzeyinde olabileceği gibi, davranış düzeyinde de olabilir. Örneğin, birçok camilerin belli yerlerinde yer alan “إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا”⁵⁴ ayetiyle insanların namaz vakitlerine riayet etmeleri gibi bir etki oluşturmanın amaçlandığını söylemek mümkündür.

Searle'e göre, insanlar edimsöz ediminde bulunurken, yani söz verirken, soru sorarken sadece ses çıkarmaz ya da bir levha üzerine sadece bir şeyler yazıp çizmezler. Ona göre, insanlar uygun iletişim ortamlarında ürettikleri ses ya da çizgilerle bunların dışında başka şeyleri de resmettiği gibi, onların söyledikleri söz ya da yazdıkları yazı da bir şeyi temsil eder.⁵⁵ Searle'ün bu görüşünü hattatlara ve onların yazdıkları levhalara uyarlayacak olursak şöyle diyebiliriz: Hattatlar yazdıkları levhalarla sadece bir sanat icra etmiş olmazlar, aynı zamanda belli şeyleri resmederler. Onların yazdıkları levhalar da Allah'ın insanlara gönderdiği belli mesajları temsil eder. Gerçi hattat o levhayı yazmasa da, levhadaki ayet Allah'ın mesajını temsil etmektedir. Ama hattatın belli ayetleri seçmesi, o ayeti ön plana çıkardığını, resmettiğini ve bunun toplumun algısına sunduğunu, aynı şekilde söz konusu ayetin de hattatın ön plana çıkardığı hususu temsil ettiğini gösterir.

Searle söz edimleri kuramıyla ilgili çalışmalarını dil felsefesi alanıyla sınırlı tutmamış, zihin felsefesindeki yaygın görüşleri kritik ederek bir zihin kuramı da geliştirmeye çalışmıştır. Searle'ün çalışmalarına zihin felsefesine taşımalarının nedenini, dil ile zihin arasında ilişki olduğu gibi, söz edimleri ile zihnin yönelmişliği arasındaki ilişkide aramak gerekir. Düşünür, ikisi arasındaki ilişki nedeniyle söz edimleriyle zihnin yönelmişliği arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalıştığı müstakil eserler de yayımlamıştır.⁵⁶ Onun, söz edimleriyle

54 en-Nisâ 4/103.

55 Aysever, “Sunuş”, s. 55-56.

56 Aysever, “Sunuş”, s. 55.

zihnin yönelmişliği arasında var olduğunu iddia ettiği ilişkiyi şu örnek üzerinde göstermek mümkündür. Sözelimi “Yağmur yağıyor” diyen bir kişi hem yağmurun yağdığına dair inancını dile getirmiş hem de yağmurun yağdığını haber vermiş olur. Zira bir inancı yansıtmaksızın bir şeyden *haber vermekten*, bir niyeti dışı vurmaksızın söz vermektense, keza, bir talebi dışı vurmaksızın *emretmekten* söz edemeyiz.⁵⁷ Bir cümleyi dile getiren kişi nasıl ki haber verdiği şeyle ilgili zihninin bir yönelmişliğini ortaya koyuyorsa, benzer şekilde, hattatın da, levhasına konu edindiği ayetle ruhsal durumunu yansıttığını, ayrıca, söz konusu ayetin muhtevasını benimsediğini ve o muhtevanın önemli olduğuna dair inancını ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Buna ilaveten, hattatın, o levha toplumun algısına sunulduğunda, levhada yer alan ayetin muhtevasının toplum açısından; ya da levha belli bir mekâna yerleştiriliyorsa o mekân açısından ayetin taşıdığı mananın önemli olduğuna dair zihinsel yönelmişlik içerisinde olduğunu da söylemek mümkündür.

Hüsn-i hat sanatının ve hat levhalarının söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilmesinin imkânına ve yukarıda değindiğimiz olumlu yönlerine karşılık, bu tür bir değerlendirmenin, bir takım problemleri ya da eleştiriye açık bazı yönleri de vardır. Bunların başında, daha önce de değindiğimiz üzere, hat levhasındaki ayetin hattatın kendisine ait bir söz olmaması gelmektedir. Hat levhalarındaki ayetler her ne kadar hattatın kendi sözü olmasa da, herhangi bir ayeti seçerek levhasına konu edinen hattat olduğu için, hat levhalarını hattatın eylemi kapsamında değerlendirerek, söz eylem kuramının eylemler için geçerli olabileceği varsayımından hareketle bu problemin aşılabileceğini söylemiştik. Zira bu levhalardaki ayetler hattatın sözü olmasa bile, onun eylemidir ve eylemler de söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilebilir.

Hat sanatının söz eylem kuramı perspektifinden değerlendirilmesinin problem teşkil edebilecek diğer bir yönü de, hat sanatının söz eylem kuramıyla birebir örtüşüp örtüşmemesi meselesidir. Söz edimleri kuramı ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde bu kuram ile hat levhaları arasında örtüşmeyen bazı hususların varlığını tespit etmek çok da zor değildir. Sözelimi söz edimleri kuramıyla ilgili olarak Austin’in öne sürdüğü isabet/yerindelik koşullarının hattatların yazma eyleminde birebir karşılıklarını aramak uygun olmayabilir. Bir örnek vermek gerekirse, bu yerindelik koşullarından ilkinine göre, “ortada belli bir uyuşmsal etkisi olan, kabul görmüş belli bir uyuşmsal işlem olmalıdır, yani belli koşullarda belli kişilerce belli sözlerin söylenmesi gerekir” ve

57 Aysever, “Sunuş”, s. 57-59

“koşullar ile kişiler, işlem için uygun koşullar ve kişiler olmalıdır”. Mesela, iki insanın eş olabilmesi için, “Sizi karı koca ilan ediyorum” sözünün söylenmesi gerekir. Ancak bu sözün söylenmesi tek başına yeterli değildir. Bu sözü söyleyen kişinin nikâh kıymaya yetkili olmasının yanı sıra, evlenecek kişilerin de evlenmeye ehil olmaları gerekmektedir. İkinci koşul olan “işlemin tarafları işlemi doğru ve eksiksiz bir şekilde yerine getirmelidir” ilkesine göre, nikâh memurunun söylediği sözün edimsel sonucu olması için, nikâhın her iki tarafının “evet” yanıtını vermesi de gerekir.⁵⁸ Bu iki koşulu birebir hat levhalarında aramak doğru olmayacağı gibi, buradaki örneklerde olduğu gibi, iki koşul yerine getirildiğinde, hat levhalarının yazımının sonucunda nikâhın gerçekleşmesi türünden kesin ya da bağlayıcı sonuç doğuran edimler beklemek de doğru olmaz. Bununla birlikte yerindelik koşullarından üçüncüsünü teşkil eden “işlemin tarafları, işlemin belirttiği duygu, düşünce ve yönelimlere sahip olmalıdır” ilkesi nispeten hat levhaları için geçerli olabilir. Buna göre, hattatın levhasına konu edindiği ayetin verdiği mesajın, kendi duygu, düşünce ve yönelimleriyle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Konuyla ilgili bir diğer problem de bazı edimlerin dildışı bir sistemi ya da kurumu ve konuşan ile muhatapların bu sistem ya da kurum içinde bir yerleri olmasını gerektiriyor olmasıdır. Sözgelimi, “Seni aforoz ediyorum”, “Seni beş yıla mahkûm ediyorum”, “Filan ülkeye savaş ilan ediyorum” gibi edimlerin gerçekleşmiş olması için, salt bu sözleri dile getirmek yeterli değildir. Bunun yanı sıra, sırasıyla, bir aforoz kurumunun, bir yargı kurumunun ve bir devlet kurumunun olması gerekir. Hatta bu kurumların olması da yetmez, bu sözleri söyleyen kişinin ilgili kurumda bu edimlerde bulunabilecek bir yetkiye sahip olması gerekir.⁵⁹ Hat levhalarını yazan hattatlarla ve bunların muhtemel muhatapları ile ilgili herhangi bir kurum arayışı içerisinde olmak yersizdir. Bununla birlikte, Searle’ün her edimsöz ediminin dildışı bir kurum gerektirmeyeceğine dikkat çekmesi,⁶⁰ hat olgusunda bazı söz edimlerinin gerektirdiği türden kurum olmamasının herhangi bir sorun oluşturmayacağını söylemeye olanak tanır.

Hat levhalarının söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilmesiyle ilgili en temel problemlerden birisi de, dilin ve buna bağlı olarak belli söz

58 Tebliğin daha fazla teorik içeriğe bürünmemesi amacıyla söz edimleriyle ilgili yerindelik koşullarıyla ilgili ayrıntılı bilgi ve örnek vermekten kaçınıyorum. Yerindelik koşulları için daha fazla bilgi ve örnek için bk. Aysever, “Sunuş”, s. 15-17; Altınörs, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik*, s. 39-41.

59 Aysever, “Sunuş”, s. 45-47.

60 Aysever, “Sunuş”, s. 51.

edimlerinin uyuşmsal olması ve bir kuralı gerektirmesidir. Çünkü bir dili konuşmak, birtakım kurallara uygun davranışlarda bulunmak demektir. Buna göre belli koşullarda “Yarın geleceğime söz veriyorum” diyen bir kişinin söz verdiği konusunda bir uyuşım söz konusudur ve dilin kurallarına göre bu kişi söz vermiştir.⁶¹ Oysa yazdığı hat levhasına herhangi bir ayeti konu edinen hattat yazma eylemiyle ilgili olarak “Bu hattat yazdığı bu levhayla kesin olarak şunu yapmak istemiştir, ya da şöyle bir ruhsal durumunu yansıtmak istemiştir” diyemeyiz. Elbette, hattatın yazdığı levhayla ilgili bizim söylediklerimiz bir yorum değeri taşır, ancak son tahlilde bunlar bizim değerlendirme ve yorumlarımız olup, yukarıdaki söz verme ifadesinin söz verme edimini yapma anlamına delalet etmesi gibi kesinlik ifade etmez.

Hat levhalarının söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilmesiyle ilgili olarak karşımıza çıkacak bir diğer sorun da söz edimlerinin gerçekleşmesinin konuşma esnasında (canlı olarak) gerçekleşiyor olmasıdır. Öyleyse bundan yıllar önce yazılmış olan levhalar için, aynı şeyi, yani deyim yerindeyse o levhaların yazıldığı döneme gidip bazı edimlerin gerçekleştiğini nasıl oluyor da söyleyebiliyoruz? Ayrıca, başlangıçta bazı mekânların işlevine uygun olarak yazılan hat levhalarının, bir süre sonra o mekânın işlevi değiştiği halde hâlâ o mekânı süslemeye devam ettiği bilinmektedir. Levhanın içeriği ile mekânın irtibatının kalmadığı bu tür durumlar için ne söyleyeceğiz? Aslında bu her iki soru da gayet makul ve yerinde bir soru olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu eleştirilerden birincisine şöyle cevap vermek mümkündür: Söz edimlerinin gerçekleşmesi her ne kadar konuşma esnasında (canlı olarak) gerçekleşiyor olsa da, devamlılığı konuşma anından sonra yıllarca devam eden edimlerin var olduğu bilinmektedir. Hat levhalarını da bu tür edimler kategorisinde değerlendirebiliriz. İkinci soruyla gündeme gelen sorun karşısında ise şu izahı yapmak mümkündür: İşlevi değişen mekânda yer alan levhanın söz konusu mekânla irtibatı kalmamakla birlikte, sonuçta mekândan bağımsız da olsa hâlâ insanlara bir mesaj ilettiğinden, dolayısıyla, edimsözel ve etkisözel yönünün devam ettiğinden söz etmek mümkündür.

Son olarak söz edimleri kuramının, bir insan bir cümle dile getirdiğinde o kişinin aynı zamanda üç eylemde bulunduğu ya da benzeri tasnifleri genel geçer ve nihai bir tasnif olarak kabul etmemek gerekir. Sözgelimi Austin’in yaptığı bu üçlü tasnifi Searle eleştirmiş ve kısmen de olsa farklı bir tasnif önermiştir.⁶²

61 Searle, *Söz Edimleri*, s. 108-112, 147.

62 Konuyla ilgili olara bk. Aysever, “Sunuş”, s. 27-32.

Hat levhalarının söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilmesinin imkânı ve problemleri konusundaki görüşlerimizi belirttikten sonra, XII.-XVIII. asırlar arasında yazılmış⁶³ bazı hat levhalarının söz edimleri kuramı perspektifinden değerlendirilmesine geçebiliriz. Aslında, bu dönemde yazılmış ya da genel olarak hat levhalarının konularına göre kategorik ve sistematik bir tasnifi yapılarak, bu tasnife göre hat levhalarının söz edimleri açısından değerlendirmesinin yapılması, hat levhalarının ne tür konular etrafında öbeklendiğini gösterme imkânı tanıyacağı için oldukça güzel bir yaklaşım olurdu.⁶⁴ Fakat böyle bir tasnife tebliğimizin ne amacı ne de hacmi elvermeyeceği için, ayrıntılı bir tasnife girişmeksizin, tespit edebildiğimiz bazı hat levhalarından hareketle bir değerlendirme gayreti içerisine gireceğiz.

Hat levhalarından bir kısmının İslam inancının en önemli ilkesi olan tevhidi vurguladığı görülmektedir. Örneğin, Sultan II. Mahmud ve Hattat Mustafa Râkım Efendi (ö.1241/1826)⁶⁵ tarafından yazılan kelime-i tevhid levhaları İslam'ın en temel ilkesi olan tevhidi dile getirmektedir. Yine Sultan II. Mahmud tarafından yazılan ve Ayasofya mihrap sofasının sağ cephesini süsleyen “اللهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبِّي وَرَبُّ الْعَالَمِينَ وَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيُّ”⁶⁶ ibaresi, salt bir yazı olmaktan öte, hattatın inancını yansıttığı bir levha olarak değerlendirilebilir. Bu ibarenin Sultan II. Mahmud'un istifine benzer bir istifle Mustafa Râkım Efendi tarafından da yazıldığı⁶⁷ görülmektedir. Hâfız Osman Efendi (ö.1110/1698) tarafından yazılan “وَعَلَى اللهُ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ”⁶⁸ ve “يَا عَالِمًا بِحَالِي عَلَيْكَ اتِّكَالِي”⁶⁹ levhaları tevekkülün sadece Allâh'a yapılması gerektiğini, II. Mahmud tarafından yazılan “وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ”⁷⁰ levhası da muvaffakiyetin Allah'ın yardımı sayesinde

63 Tebliğimizin giriş kısmında da belirttiğimiz üzere, çalışmamızın XII.-XVIII. yüzyıllarla sınırlandırılmış olması bu yüzyıllar arasında yazılan levhaların, üslup ya da içerik olarak daha önce ya da sonra yazılan levhalardan farklı yönleri olduğu gibi bir imada bulunmayı amaçlamamaktadır. Söz konusu sınırlandırma sadece Akademinin bu seneki konsepti nedeniyle yapılmıştır.

64 Hat levhalarının içeriğiyle ilgili bu tür bir tasnif için bk. Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, s. 29 vd.

65 Hattat Mustafa Râkım Efendi'nin yazdığı kelime-i tevhid levhasına internet ortamında şu adresten ulaşmak mümkündür: <http://www.kalemguzeli.org/hatteserleriyarinti.php?KNO=1236&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.

66 Levha için bk. Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, s. 106.

67 Bk. http://www.hat-tezhib.com/shop/images/MUSTAFA_RAKIM_001.jpg, 14 Mayıs 2010; <http://www.kalemguzeli.org/hatteserleriyarinti.php?KNO=759&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.

68 İbrahim 14/12. Bk. <http://jottoc.blogspot.com/search/label/17th%20Century%20Ottoman%20Calligraphy>, 14 Mayıs 2010.

69 Bk. <http://www.hackhell.com/guzel-sanatlar/621274-mesk-i-hat-sanati.html>, 14 Mayıs 2010.

70 Hüd 11/88. Bk. <http://www.flickr.com/photos/ebuzerozkan/347035452/>, 14 Mayıs 2010.

gerçekleşeceğini ifade eden levhalardır. Bu levhaları aynı zamanda birer dua olarak görmek de mümkündür. Mahmud Celeleddin tarafından yazılan “وَبِهِ نَسْتَعِينُ عَلَيْهِ التَّكْلَانُ”⁷¹ ibaresi de Fatıha Sûresi'nin beşinci ayetinde vurgulanan, sadece Allah'tan yardım istemeyi dile getiren bir levhadır. Bu bağlamda birçok levhada kelime-i tevhidin; İhlas Sûresi'nin; sadece Allah'a tevekkül edileceğini, muvaffakiyetin Allah'ın yardımıyla gerçekleşeceğini belirten ayet ya da ibarelerin yazılması tevhibi vurgulayan ayetler olarak değerlendirilebilir.⁷² Tevhitle ilgili ayet ya da ibarelerin çeşitli levhalara yazılması *düzsöz* edimine tekabül ederken, bu yazma eylemi aynı zamanda hattatın inancını dışa vurması açısından *edimsöze* tekabül etmektedir. Bunun yanı sıra, bu levhalar aracılığıyla toplumun sahih bir tevhit inancına sahip olması amaçlandığından, levhalarda *etkisözel* bir yönün bulunduğunu söylemek de mümkündür.

Hat levhalarında göze çarpan bir başka husus da, Hz. Peygamber'le ilgili ayetlerin çokluğudur. Hilye geleneğinin yanı sıra, Hz. Peygamber'in çeşitli niteliklerinin yer aldığı ayetlerin hattatlar tarafından yazıldığı görülmektedir. Örneğin, II. Mahmud tarafından yazılan “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا”⁷³ levhası Hz. Peygamber'in şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiğini dile getirirken, Mahmud Celeleddin Efendi'nin yazdığı “وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ”⁷⁴ ayeti Peygamberimizin müjdeleyicilik vasfını, yine aynı hattat tarafından yazılan “وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ”⁷⁵ ayeti de Hz. Peygamber'in güzel ahlak üzere olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'le ilgili bu ve benzeri levhalar da sadece birer yazı değildir. Aksine, Hz. Peygamber'in Kur'an'da belirtilen niteliklerini ortaya koyarak toplumda Kur'an'a uygun bir peygamber tasavvuru oluşmasını sağlamayı amaçladığı gibi, hattatın Peygamber sevgisini ve ona olan inancını ortaya koymaktadır.

Levhalarından bir kısmı yöneticilerle ilgili ayetlerden teşekkül etmiştir. Örneğin, Fatih Camisinin son cemaat yerindeki iki alınlıktan birine Hattat Yahya Sûfî (ö.882/1477) tarafından yazılan ve “لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ”⁷⁶ ayetini içeren lev-

71 Bk. <http://jottoc.blogspot.com/search?updated-min=2008-01-01T00%3A00%3A00-08%3A00&updated-max=2009-01-01T00%3A00%3A00-08%3A00&max-results=50>, 14 Mayıs 2010.

72 İslam inancıyla ilgili hat levhaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, s. 99 vd.

73 el-Ahzâb 33/45. Bk. <http://www.kalemguzeli.org/hatteserleriayrinti.php?KNO=603&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.

74 es-Saff 61/6. Bk. <http://muze.semazen.net/content.php?id=00109>, 14 Mayıs 2010.

75 el-Kalem 68/4. Bk. <http://www.kalemguzeli.org/hatteserleriayrinti.php?KNO=832&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010; <http://muze.hat-tezhib.com/detay.php?Kat=21&Eser=122>, 14 Mayıs 2010.

76 el-Bakara 2/256. Bk. Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, s. 16-17; <http://www.ka->

ha da, İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmed'in şehirdeki gayr-i Müslim halkı inançları konusunda serbest bırakma politikasıyla örtüşmektedir. Bu levhanın bu tür politikayı benimseyen Fatih Sultan Mehmed adına yapılan camide yer alması önemli olduğu gibi, çok kültürlü bir topluma sahip olan Osmanlı Devleti'nin diğer yöneticileri tarafından da bir ilke olarak benimsendiğini söylemek mümkündür.⁷⁷ Gerçi bu levhanın, aynı mekânda yer alan Ayete'l-Kürsî'nin bir devamı olması yönüyle yazılmış ihtimali yüksek olsa da,⁷⁸ bu levhada Besmele'nin yer alması ve ayetin Besmele'den farklı bir renkle ve yazı tipiyle yazılmış olması, bu levhayı müstakil olarak değerlendirme imkânı da tanımaktadır. Sultan II. Mahmud tarafından yazılmış olan ve “وَإِذَا حَكَمْتُمْ”⁷⁹ ayetini konu edinen levha ise, hem levhayı yazan hattatın bizatihi padişah olması hem de levhanın içeriği açısından son derece önem arz etmektedir. Sultan II. Mahmud böyle bir levhayı yazmakla, sadece düzsöz edimini gerçekleştirmiş olmamakta, aynı zamanda bir yönetici olarak insanlar arasında adaletle hükmetmeyi benimsediğini ve en azından bu yön- de gayret sarf edeceğini de söylemiş olmaktadır ki bunun da *edimsöz* edimine tekabül ettiğini söyleyebiliriz.

Dua içerikli ayet ve ibareler de hat levhaları arasında önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Sözgelimi, Derviş Ali'ye ait (ö.1084/1673) “فَاعْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا”⁸⁰ levhası Allah'tan bağışlanmayı talep etmekte ve günahları bağışlayanın sadece O olduğunu dile getirmektedir. Hafız Osman tarafından yazılan ve “وَأِنْ”⁸¹ ayetlerini içeren levha da⁸³ nihai mânada bir dua olarak kabul edilebilir. Benzer şekilde, konutların sokağa bakan cephelerinin uygun yerlerine yazılan “يَا مَالِكِ الْمُلْكِ”, “مَا شَاءَ” gibi ibarelerin yazılması⁸⁴ sadece birer yazma edimi değildir. Bunlar aynı zamanda çeşitli kabulleri ortaya koyan ya da birer dua niteliği taşıyan edimlerdir.

lemguzeli.org/hattesarleriayrinti.php?KNO=577&HKNO=20, 14 Mayıs 2010.

77 Sülün, Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü, s. 148.

78 Konuyla ilgili olarak bk. Sülün, Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü, s. 16, 499.

79 en-Nisa 4/58. Bk. <http://www.kalemguzele.org/hattesarleriayrinti.php?KNO=681&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.

80 Bk. http://www.hatvesanat.com/images/eserler_buyuk/dervis_ali_0002.JPG, 14 Mayıs 2010.

81 et-Tevbe 9/51.

82 Yûnus 10/107.

83 Bk. http://www.hatvesanat.com/images/eserler_buyuk/hafiz_osman_0004.jpg, 14 Mayıs 2010.

84 Taşkıran, Yazı ve Mimari, s. 92-93.

C. Hat Levhalarının Osmanlı Toplumunun Kur'an Kültürünü Yansıtması

Hat levhalarına sadece sanat eseri olarak bakmak eksik bir bakış açısıdır. Diğer bir ifadeyle “hat sanatında muhtevayı önemsiz addederek onu salt görsel açıdan değerlendirmeye kalkmak, hem aşırı modernist hem de dışarıdan bir değerlendirme olur”.⁸⁵ Bu anlamda hat sanatı eserlerinin muhtevaları açısından da değerlendirilmesi gerektiği gibi, konumuz bağlamında söyleyecek olursak, hat levhalarını, Osmanlı toplumunun Kur'an kültürünü yansıtan birer belge olarak da görmek gerekir. Bu yönüyle hat levhalarının, “medeniyetimizin Kur'an-ı Kerim'le irtibatı hakkında belli bir fikir verdiği”⁸⁶ şeklindeki fikre biz de katılıyoruz. Nitekim bu irtibat “Kur'an Mekke'de indi, Kahire'de okundu ve İstanbul'da yazıldı” şeklindeki vecizede ifadesini bulmuştur.

Hat sanatının ve hat levhalarının en önemli özelliklerinden birisi, Kur'anî değerlerin sonraki asırlara taşınmasına ve Kur'an'ın başlattığı kültür geleneğinin canlı bir şekilde sürdürülmesine vasıtalık etmeleridir. Nitekim Kur'anî değerlerin canlı kalması, “pratikte son derece simgesel olandan başlayarak hayatı derinden ilgilendirecek olanına kadar geniş bir yelpazede değişik düzeylerde ve şekillerde gerçekleşmiştir.”⁸⁷ Bu bağlamda belli bir ayetin veya ibarenin bir hat levhasına konu edinerek toplumsal algıya sunulması da Kur'anî değerlerin canlı bir şekilde sürdürülmesine hizmet etmiştir. Hatta kimi zaman, ayetin veya ibarenin bulunduğu bağlam içerisindeki anlamı çok fazla göz önünde bulundurulmadan, bir kelimenin ya da kelime gurubunun simgesel olarak belli bir amaçla belli mekânlara taşınması söz konusu olmuştur. Hepimizin malumu olduğu üzere, bulunduğu ayetin bağlamında daha farklı bir manada kullanılmasına rağmen, sadece içerisinde ‘mihrab’ kelimesi geçtiği için camilerin mihraplarını süsleyen “كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ”⁸⁸ ayeti bu tür simgesel kullanımın en belirgin örneklerinden birisidir. Bu durum Kur'an'ın İslam kültürü tarafından büyük ölçüde simgesel, belli oranda da estetik kullanımı olarak kabul edilebilir.⁸⁹ Hatta kesin olarak söylemek çok doğru olmasa ya da böyle bir amaç güdülmemiş olsa da, bu tür bir kullanımın eğitsel sonuçları olduğu da düşünülebilir. Nitekim böylece imamın namaz kıldırıldığı yerin mihrap olduğunun daha somut ve kalıcı bir şekilde hafı-

85 Koç, *İslam Estetiği*, s. 144.

86 Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, s. XIV.

87 Mehmet Paçacı, “Kur'an (Açıklanması ve Yorumlanması)”, *DİA*, Ankara 2002, s. 400.

88 Âl-i İmrân 3/37.

89 Paçacı, “Kur'an”, s. 400.

zalarda yer etmesi mümkündür.⁹⁰ Aksi halde, bu ayetin mihraplara yazılması geleneğini başlatanların ve sürdürülenlerin söz konusu ayette geçen 'mihrab' kelimesinin imamın namaz kıldırıldığı mekânla bir ilgisi olmadığını bilmediklerini varsaymak gerekir. Oysa bu ayetin yanı sıra, birçok caminin mihrabında yer alan ve mihrapla ilgili olmasa da, mihrabın yönüyle, diğer bir ifadeyle, yöneldiğimiz kibleyle doğrudan bağlantılı olan “قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ”⁹¹ ayetinin yazılması, birinci ayeti yazanların o ayetteki “mihrab” kelimesiyle camideki mihrap arasında bir ilişki olmadığı bilgisinden, en azından ilkel anlamda, yoksun olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu tercihin simgesel, sanatsal ya da eğitsel gerekçeleri olduğunu söylemek mümkündür. Bursa Ulu Cami'nin müezzin mahfilinde yer alan “وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ”⁹² ayeti hakkında da benzer şeyleri söylemek mümkündür. Zira bu ayetin kurumsal anlamda müezzinlikle ya da müezzin mahfiliyle bir ilgisi olmamakla birlikte, ayette müezzin kelimesiyle aynı kökten türemiş 'ezzin' kelimesinin geçmiş olması, ilgili mekâna bu ayetin yazılması için yeterli bir sebep olarak görülmüştür. Aslında bu tercihin arkasında bile, belli bir Kur'an kültürünün izleri görülebilir. Zira, son örnekteki müezzin mahfiline, yukarıda yer verdiğimiz Hac Süresinin ilgili ayeti yerine, sessel bakımdan ezana denk olan ve dolayısıyla da müezzinlikle daha yakın gibi görünen 'ezan' kelimesinin geçtiği “وَأَذِّنْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ”⁹³ ayetinin yazılması yoluna gidilmemiştir. Tevbe Süresi'nin bu ayeti, her ne kadar ezanla sessel benzerlik taşıyan 'ezan' kelimesini ihtiva etse de, herkesin malumu olduğu üzere, kelime bu ayette 'çağrı' manasından ziyade, bir 'bildiri' manası taşımaktadır. Ayrıca, ayetin bağlamından, bu bildirinin muhataplarının Müslümanlardan çok, müşrikler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, buradaki tercih sırf kelime köklerinin aynı olmasına ya da sessel benzerliğe indirgenecek kadar basit gerekçelere dayanmamaktadır. Müezzin mahfiline “وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ” ayetini yazılmasını uygun gören bu tercih, söz konusu mekâna “وَأَذِّنْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ” ayetini yazmayacak ölçüde belli bir Kur'an kültürünü yansıtmaktadır.

İyi kullara cennette sunulacak olan bir mükâfatı dile getiren “وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ”⁹⁴ ayetinin çeşmelere yazılması ya da kütüphanelere yazılan “فِيهَا كُنُوبٌ”

90 Konuyla ilgili levhaların yanı sıra, farklı ve ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, s. 264-281.

91 el-Bakara 2/144.

92 el-Hacc 22/27. Levha için bk. Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü*, s. 167.

93 et-Tevbe 9/3.

94 el-Mürselât 77/21.

“قِيَمَةٌ”⁹⁵ ayetleri de belli bir Kur’an kültürünün yansımaları olarak değerlendirilebilir. Sözelimi birçok çeşmeyi süsleyen “وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا” ayeti, o çeşmeden tertemiz bir suyun aktığını ifade etmek amacıyla yazılmamıştır. Bu yazı, bir yandan iyi insanlara sunulacak mükâfatı dile getiren ve bu yönüyle bilgi içerikli, diğer yandan da muhatapların bu mükâfata nail olmalarını temenni eden bir dua mahiyetinde bir yazı olarak değerlendirilebilir.

Bu tür kullanımlar bir şekilde ayetleri bağlamlarından koparma manası taşıdığı için bunların tefsir ilmi açısından yeriyle ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse şunları söylemek mümkündür. Her şeyden önce, hepimizin bildiği üzere, mihrap örneğindeki ayette geçen ‘mihrab’ kelimesini tercüme ederken ya da yorumlarken camideki mihrap şeklinde anlamlandırmak doğru bir yaklaşım olmaz. Aynı şekilde, müezzin mahfilindeki “وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ” ayetini müezzinlikle ya da müezzinlik mahfiliyle yorumlamak da doğru olmaz. Fakat bu ayetlerin ilgili mekânlara konulması, ayetlerin içeriğinin o mekâna delalet ettiği iddiasını taşımaktan ziyade, ayette geçen kavramlarla o mekâna işaret etmek olabilir. Bu durumda bu tasarruf, ayetin bulunduğu bağlama uygun olan manası açısından doğru olmamakla birlikte, ayete yüklenmek istenen işlev bakımından doğru olabilir. Aslında bu mesele şu örnek zaviyesinden bakıldığında mesele daha iyi anlaşılır. Diyelim ki, İkinci Dünya Savaşı’nda İtalyanlara esir düşen bir Amerikalı asker, kendisinin Amerikalı değil de Alman askeri olduğunu inandırmak için daha önceden bir şekilde ezbere bildiği Almanca bir şiir söylüyor. Fakat şiirde geçen ifadeler, kendisinin Alman askeri olduğunu belirten bir içeriğe sahip değil. Şiirde geçen ifadeler her ne kadar “Ben bir Alman askeriyim” manasına delalet etmese de, şiir, bunu söyleyen kişinin Alman askeri olduğu gibi bir işlev yerine getirebilir.⁹⁶ Burada ayetin içeriği mekânla ilgili olmasa da, yazan kişilerin amacına göre belli bir işlev yerine getirmesi söz konusu olabilir. Nitekim ayetlerin bu şekilde kullanımı demek olan *iktibas* geleneğine göre, farklı çağrışımlarda bulunmak amacıyla ayetler kullanılabilceği gibi, ayetlerin yeniden anlamlandırılması da söz konusu olabilmektedir.⁹⁷

Mimari yapılarda ayet ve hadis içerikli yazıların yer alması, Osmanlı’dan önceki dönemde da var olan bir gelenektir. Bu tür yazılar mimari yapılara salt santsal gayelerle değil; topluma, inanç, ibadet ve ahlaki konularda belli mesajlar

95 el-Beyine 98/3.

96 Örnekle ilgili olarak bk. Searle, *Söz Edimleri*, s. 116-117.

97 Sülün, *Sanat Eserine Vurulan Kur’an Mührü*, s. 10.

iletmek amacıyla yazılmıştır.⁹⁸ Bu gelenek Osmanlı'da daha da artarak ve deyim yerindeyse sistemleşerek sürdürülmüştür. Bu bağlamda özellikle dinî mekânlar başta olmak üzere, belli ayetlerin belli mimari eserlere nakşedildiği görülür. Sözelimi en küçük mescidin giriş kapısı üzerinde belli ayetler yazılır. Benzer şekilde çeşmeler üzerine ve kütüphaneler üzerine belli ayetlerin yazılması söz konusudur.⁹⁹ Selimiye Camii'nin kubbesine, devrin önde gelen hattatlarından olan Hasan Çelebi (ö.1594/1003'ten sonra) tarafından İslam dininin temel ilkesi olan tevhidi anlatan kelime-i tevhidin ve İhlas Sûresi'nin yazılması ise, bu yazıların içeriğiyle kubbenin simgesel anlamının bütünleşmesi açısından güzel bir örnektir.¹⁰⁰ Bu anlamda bu levhaları, buldukları binayı sadece tezyinat bakımından bütünleyici bir unsur olarak görmemek gerekir,¹⁰¹ bunlar aynı zamanda anlamsal açıdan da bütünleyici bir niteliktedir. İlâveten bazı mekânlarda yer alan yazılar, birer dua ve temenni niteliğindedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, konutların sokağa bakan cephelerinin uygun yerlerine, “مَأْمَلِكِ الْمَلِكِ”, “مَأْمَلِكِ الْمَلِكِ” gibi ibarelerin yazılması¹⁰² da Osmanlı toplumunun Kur'an algısını yansıtan birer örnektir. Zira hat sanatı sadece harflerin sanatsal olarak bir araya getirilmesinden ibaret değildir, aksine, anlamın harflerin yazımının estetik yönüyle ilişkisi sürekli olarak gözetilmiştir.¹⁰³

Osmanlı toplumunun Kur'an algısını yansıtan ve hat sanatıyla ilgisi kurulabilecek bir diğer husus da, mahya geleneğidir.¹⁰⁴ Hat sanatının bir başka formda tezahür etmesi olarak kabul edilebilecek mahyalarda, kimi zaman Fetih Sûresi'nin ilk ayeti, “تَبَارَكَ اللهُ”, “بِسْمِ اللهِ” gibi ibareler, kimi zamanda “İsraftan sakın” gibi, ayetlerden çıkarılan mesajlar yer almaktaydı.¹⁰⁵

98 Taşkiran, *Yazı ve Mimari*, s. 66.

99 Taşkiran, *Yazı ve Mimari*, s. 91.

100 Taşkiran, *Yazı ve Mimari*, s. 91-92. İlder Taşkiran Selimiye Camii'nin kubbesindeki bu yazıların Karahisari tarafından yazıldığını söylemiştir. Ancak Selimiye Camii'nin 1568-1574 tarihleri arasında inşa edildiği, Karahisari'nin vefat tarihinin ise 1556 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun kronolojik olarak mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, M. Uğur Derman da bu yazıların Karahisari tarafından köle olarak alınıp azat edilen ve onun öğrencisi olduğu için “Karahisari kulu” lakabıyla da anılan Hasan Çelebi'ye ait olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. M. Uğur Derman, “Hasan Çelebi”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 312-313; Muhittin Serin, “Karahisari, Ahmed Şemseddin”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 421-424; Selçuk Mülayım-Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Selimiye Camii ve Külliyesi”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 434.

101 Koç, *İslam Estetiği*, s. 141-142.

102 Taşkiran, *Yazı ve Mimari*, s. 92-93.

103 Koç, *İslam Estetiği*, s. 143.

104 Taşkiran, *Yazı ve Mimari*, s. 40.

105 Nebi Bozkurt, “Mahya”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 397.

Sonuç

İslam hat sanatının en önemli amacı, insanları Allah'ı düşünmeye yöneltmek, insanlarda güzel davranışların oluşmasını sağlamak, onların maddî ya da ruhî bir ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Genel olarak sanat eserleri gibi, birer iletişim aracı olan hat levhaları vasıtasıyla çeşitli kavram, fikir ve duygular iletilmiştir. Dolayısıyla hat levhalarının mana yönlerini dikkate almayan bir değerlendirme eksik bir değerlendirmedir.

Hüsn-i hat sanatı ve hat levhaları incelendiğinde şunları söylemek mümkündür:

Bir hattat yazdığı levhaya herhangi bir Kur'an ayetini konu edinirken sadece sanatsal bir eylem icra etmemektedir.

Hattatların yazdığı bu levhaların herhangi bir mekâna yerleştirilmesinin arkasında, sadece insanların gözüne hitap eden bir sanat eseriyle söz konusu mekânın süslenmesi amaçlanmamaktadır.

Hattatların belli ayetleri levhalarına seçmesi, o ayetlerin bir yorumu olarak değerlendirilebilir. Bu tercih salt sanatsal gayelerle rastgele yapılan bir tercih olmayıp, belli ayetlerin mesajına ilişkin toplumsal bir algı oluşturma amacı ayetlerin seçiminde etkili olmuştur.

Hattatların levhalarına konu edindikleri ayetlerin onların ruhsal vb. durumlarının dışavurumu olarak değerlendirilebileceği gibi, bu ayetlerin mesajlarını içselleştirdikleri ya da en azından içselleştirmeye çalıştıkları söylenebilir.

Hattatların bu tür belli mesajlar içeren ayetleri seçmelerinden hareketle, onların belli bir Kur'an kültürüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hat levhaları aynı zamanda Osmanlı toplumunun Kur'an kültürü hakkında bizler için birer belge niteliğindedir.

Yazdıkları levhalara belli ayetleri konu edinen hattatlar sanatlarını sadece sanatsal gayeyle icra etmediklerine göre, bir hattat bir ayeti levhasına konu edinirken gerçekleştirdiği edim nedir sorusu, bu levhaların söz edimleri perspektifinden değerlendirilebileceğini göstermektedir. Buna göre herhangi bir ayetin hat levhasına konu edilmesi, söz edimleri kuramındaki *düzsöz* edimine kıyaslanacak olursa, hattatın gerçekleştirdiği bir *düz-eylemdir*, yani hattat bu aşamada düzsöz ediminde bulunan kişinin sadece bir sözceleme bulunması gibi, bir ayeti sadece yazmış olmaktadır. Hattatların levhalarına konu edindiği ayetleri belli durumları dikkate alarak, belli amaçlarla seçmelerinin, *edimsöz* edimine tekabül eden bir aşama (*eylem-eylem* aşaması) olduğunu söyleyebi-

liriz. Yani bir levhayı yazan hattat sadece yazma ediminde bulunmamakta, o levhaya yazdığı ayetle aynı zamanda kendi manevi, ruhsal vs. durumuyla ilgili bir kabulü dışa yansıtmakta, ya da topluma belli mesajı vermeyi amaçlamaktadır. Hattatın yazdığı ve topluma mal olan levhadaki ayetin mesajını algılayan insanlar üzerinde oluşan etki ise, etkisöz edimine karşılık gelebilecek *etki-eylem* edimidir. Çünkü hattatın yazdığı levha toplumun algısına sunularak bununla belli bir etki ve sonuç oluşturulmak istenmesi söz konusudur.

Sonuç olarak hat sanatına salt sanatsal açıdan yaklaşarak, hat levhalarının estetiğini sadece levhaların görsel yönünde aranması gerektiğini savunmak eksik bir yaklaşımdır. Zira, Kur'anî değerlerin sonraki asırlara taşınmasına ve Kur'an'ın başlattığı kültür geleneğinin canlı bir şekilde sürdürülmesine vasıtalık eden hat sanatı ve hat levhaları, “medeniyetimizin Kur'an-ı Kerim’le irtibatı hakkında belli bir fikir verdiği” gibi Osmanlı toplumunun Kur'an kültürünü yansıtan birer belgedir.

Bibliyografya

- Alkan, Ahmet Turan, “İbret ve Hikmet’ten Yapışkan Vecizeye Levha Geleneğimiz”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 347 (Eylül 2002), İstanbul 2002, s. 8-9.
- Alston, William P., *Philosophy of Language*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1964.
- Altınörs, Atakan, *Anlam Doğrulama ve Edimsellik: Austin Üzerine Bir İnceleme*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- Aysever, R. Levent, “Sunuş” (Mütercimim Sunuşu), *Söz Edimleri*, (yazar: John R. Searle; trc. R. Levent Aysever), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s. 7-62.
- Bozkurt, Nebi, “Mahya”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 397-398.
- Denkel, Arda, *Anlamın Kökenleri*, Metis Yayınları, İstanbul 1984.
- Derman, M. Uğur, “Hasan Çelebi”, İstanbul 1997, *DİA*, XVI, s. 312-313.
- Doğan, Gürkan, “Söylemin Yorumlanması”, *Söylem Üzerine*, (ed. Ahmet Kocaman), METU Press, Ankara 2003, s. 82-104.
- Edgü, Ferit, *Türk Hat Sanatı (Karalamalar/Meşkler)*, Ada Yayınları, y.y., ts.
- Göka, Erol - Topçuoğlu, Abdullah - Aktay, Yasin, *Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme*, Vadi Yayınları, Ankara 1996.
- Görgün, Tahsin, “İnşa-Haber Ayırımı ve Kur'an'ın Anlaşılması -Sözeylem Teorisinin Tarihi Üzerine-”, *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, (17-18 Mayıs 2001 Van), Bakanlar Matbaası, Erzurum ts., s. 443-460.

- Kılıç, Veysel, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Kocaman, Ahmet, “Dilbilim Söylemi”, *Söylem Üzerine*, (ed. Ahmet Kocaman), METU Press, Ankara 2003, s. 1-11.
- Koç, Turan, “Kur’an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, *Kur’an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu (17-18 Mayıs 2001 Van)*, Bakanlar Matbaası, Erzurum ts., s. 19-30.
- _____, *İslam Estetiği*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.
- Lazar, Judith, *İletişim Bilimi*, (trc. Cengiz Arık), Vadi Yayınları, Ankara 2001.
- Mülayim, Selçuk - Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Selimiye Camii ve Külliyesi”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s. 430-434.
- Paçacı, Mehmet, “Kur’an (Açıklanması ve Yorumlanması)”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 398-401.
- Ricoeur, Paul, “Anamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek”, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (trc. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 27-44.
- Searle, John R., *Söz Edimleri*, (trc. R. Levent Aysever), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.
- Serin, Muhittin, “Karahisari, Ahmed Şemseddin”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 421-424.
- Subaşı Hüsrev, *Yazıya Giriş*, Dersaadet Yayınevi, İstanbul 1987.
- Sülün, Murat, *Sanat Eserine Vurulan Kur’an Mührü*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2005.
- Taşkıran, Hüseyin İlder, *Yazı ve Mimari*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- Wilson, John, *Dil, Anlam ve Doğruluk*, (trc. İbrahim Emiroğlu-Abdullatif Tüzer), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Zeyrek, Deniz, “Söylem ve Toplum”, *Söylem Üzerine*, (ed. Ahmet Kocaman), METU Press, Ankara 2003, s. 27-47.
- İnternet Kaynakları:
- <http://www.kalemguzeli.org/hattesarleriyrinti.php?KNO=1236&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.
- http://www.hat-tezhib.com/shop/images/MUSTAFA_RAKIM_001.jpg, 14 Mayıs 2010.
- <http://www.kalemguzeli.org/hattesarleriyrinti.php?KNO=759&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.
- <http://jottoc.blogspot.com/search/label/17th%20Century%20Ottoman%20Calligraphy>, 14 Mayıs 2010.
- <http://www.flickr.com/photos/ebuzerozkan/347035452/>, 14 Mayıs 2010.

<http://www.hackhell.com/guzel-sanatlar/621274-mesk-i-hat-sanati.html>, 14 Mayıs 2010.

<http://jottoc.blogspot.com/search?updated-min=2008-01-01T00%3A00%3A00-08%3A00&updated-max=2009-01-01T00%3A00%3A00-08%3A00&max-results=50>, 14 Mayıs 2010.

<http://www.kalemguzeli.org/hattelerleriyrinti.php?KNO=603&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.

<http://muze.hat-tezhib.com/detay.php?Kat=21&Eser=122>, 14 Mayıs 2010.

<http://muze.semazen.net/content.php?id=00109>, 14 Mayıs 2010.

<http://www.kalemguzeli.org/hattelerleriyrinti.php?KNO=832&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.

<http://www.kalemguzeli.org/hattelerleriyrinti.php?KNO=577&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.

<http://www.kalemguzeli.org/hattelerleriyrinti.php?KNO=681&HKNO=20>, 14 Mayıs 2010.

http://www.hatvesanat.com/images/eserler_buyuk/dervis_ali_0002.JPG, 14 Mayıs 2010.

http://www.hatvesanat.com/images/eserler_buyuk/hafiz_osman_0004.jpg, 14 Mayıs 2010.